UO‘K: 33.330.15

SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARI TAJRIBASI

Narzullayev Elmurod Shuxrat o’g’li
University of Business and Science
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsent v.b., (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.19647442

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi tahlil qilinadi hamda ushbu modelning asosiy tamoyillari, institutsional mexanizmlari va amaliy natijalari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish hamda yashil innovatsiyalarni joriy etish bo‘yicha Yevropa davlatlarining ilg‘or tajribalari umumlashtirilgan. Shuningdek, sirkulyar iqtisodiyot siyosatini amalga oshirishda qonunchilik bazasi, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari va ekologik boshqaruv tizimining o‘rni yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari ham baholangan.*

Kalit so‘zlar: *sirkulyar iqtisodiyot, Yevropa Ittifoqi, yashil iqtisodiyot, resurs samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik barqarorlik, innovatsiyalar, barqaror rivojlanish.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается опыт стран Европейского союза в развитии циркулярной экономики и анализируются основные принципы, институциональные механизмы и практические результаты реализации данной модели. В ходе исследования обобщён передовой опыт европейских стран в области эффективного использования ресурсов, сокращения отходов, развития систем переработки и внедрения зелёных инноваций. Особое внимание уделено роли нормативно-правовой базы, экономических стимулов и системы экологического управления в формировании циркулярной экономики. На основе полученных результатов оценены возможности применения европейского опыта в условиях Узбекистана.*

Ключевые слова: *циркулярная экономика, Европейский союз, зелёная экономика, ресурсная эффективность, переработка отходов, экологическая устойчивость, инновации, устойчивое развитие.*

Annotation. *This article analyzes the experience of the European Union countries in developing the circular economy and examines the main principles, institutional mechanisms, and practical outcomes of this model. The study summarizes advanced European practices in efficient resource use, waste reduction, recycling system development, and the implementation of green innovations. Particular attention is paid to the role of regulatory frameworks, economic incentives, and environmental governance in promoting the circular economy. Based on the research findings, the possibilities of adapting European experience to the conditions of Uzbekistan are also evaluated.*

Keywords: *circular economy, European Union, green economy, resource efficiency, waste recycling, environmental sustainability, innovation, sustainable development.*

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiy o‘sish sur’atlarining ortishi tabiiy resurslardan intensiv foydalanish hamda ekologik muammolarning keskinlashuviga olib kelmoqda.

An’anaviy “olish–ishlab chiqarish–iste’mol qilish–yo‘q qilish” modeliga asoslangan chiziqli iqtisodiyot uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlay olmayotgani sababli dunyo mamlakatlari yangi iqtisodiy yondashuv sirkulyar iqtisodiyot modeliga o‘tishni jadallashtirmoqda [1]. Sirkulyar iqtisodiyot resurslardan maksimal darajada samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, mahsulotlarning hayotiy siklini uzaytirish hamda qayta ishlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion iqtisodiy model hisoblanadi [2]. Mazkur yondashuv iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga ekologik xavflarni kamaytirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga xizmat qiladi [3].

So‘nggi yillarda sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha eng ilg‘or tajribalar Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida shakllandi. Yevropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan “Circular Economy Action Plan” strategiyasi resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash darajasini ko‘paytirish, yashil texnologiyalarni joriy etish hamda ekologik boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim siyosiy hujjatlardan biri hisoblanadi [4]. Ushbu strategiya iqtisodiyotning sanoat, energetika, transport va iste’mol sektorlarini qamrab olgan holda yopiq siklli ishlab chiqarish tizimini shakllantirishni nazarda tutadi [5].

Yevropa Ittifoqi davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi samarali qonunchilik bazasi, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hamda aholining ekologik madaniyatini oshirish bilan chambarchas bog‘liqdir [6]. Ayniqsa, chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish va ishlab chiqarishda ikkilamchi resurslardan foydalanish iqtisodiy o‘sishning yangi manbalarini yaratmoqda [7]. Bugungi kunda O‘zbekistonda ham yashil iqtisodiyotga o‘tish va ekologik barqarorlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining sirkulyar iqtisodiyot sohasidagi ilg‘or tajribalarini o‘rganish hamda ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [8]. Mazkur maqolaning maqsadi Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish tajribasini tahlil qilish va ushbu tajribani O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashdan iborat [2].

Adabiyotlar tahlili. Sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasi so‘nggi yillarda barqaror rivojlanish nazariyasining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda. Mazkur yondashuv iqtisodiy o‘sishni tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan [1]. Sirkulyar iqtisodiyot tushunchasining nazariy asoslari dastlab resurs samaradorligi va yopiq ishlab chiqarish sikliga asoslangan iqtisodiy model sifatida shakllantirilgan. J. Kirchherr, D. Reike va M. Hekkert tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sirkulyar iqtisodiyot iqtisodiy tizimda chiqindilarni minimallashtirish hamda materiallar aylanishini maksimal darajada ta’minlashga qaratilgan model sifatida izohlanadi [2]. Ellen MacArthur Foundation tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuv esa sirkulyar iqtisodiyotni mahsulot, komponent va resurslarning qiymatini imkon qadar uzoq muddat saqlashga xizmat qiluvchi iqtisodiy tizim sifatida talqin qiladi [3].

Geissdoerfer va hammualliflar sirkulyar iqtisodiyotni barqaror rivojlanish paradigmasining yangi bosqichi sifatida baholab, ushbu model iqtisodiy samaradorlik, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashini ta’kidlaydi [4]. Shu bilan birga, W. Stahel tomonidan ilgari surilgan yondashuvda mahsulotlarning hayotiy siklini uzaytirish va qayta foydalanish mexanizmlari iqtisodiy qiymat yaratishning asosiy omili sifatida ko‘rsatilgan [5].

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari Yevropa Komissiyasi tomonidan ishlab chiqilgan strategik hujjatlar asosida keng tadqiq etilgan. “Circular Economy Action Plan” doirasida resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish hamda yashil innovatsiyalarni rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlariga aylantirilgan [6]. OECD tadqiqotlari ham sirkulyar iqtisodiyot iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va ekologik bosimni kamaytirishda muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi [7]. Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham yashil iqtisodiyot va sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini milliy iqtisodiyotga joriy etish masalalari o‘rganilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi doirasida resurs tejovchi texnologiyalarni rivojlantirish, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan [8]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyot bo‘yicha ilmiy qarashlar asosan uchta yo‘nalishda shakllangan: nazariy-konseptual yondashuvlar, institutsional siyosat mexanizmlari hamda amaliy iqtisodiy natijalarni baholash metodologiyalari. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda Yevropa Ittifoqi tajribasini rivojlanayotgan davlatlar, xususan O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish masalasi yetarli darajada kompleks o‘rganilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. Sirkulyar iqtisodiyotni rivojlantirishda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtirishga qaratilgan zamonaviy yondashuv sifatida keng qo‘llanilmoqda. Tadqiqot jarayonida resurs samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash darajasi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda institutsional boshqaruv mexanizmlari asosiy tahlil mezonlari sifatida o‘rganildi [1].

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Yevropa Ittifoqida sirkulyar iqtisodiyot modeli strategik darajada shakllantirilgan bo‘lib, ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarini yopiq sikl asosida tashkil etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xususan, “Circular Economy Action Plan” doirasida mahsulot dizaynidan tortib chiqindilarni qayta ishlashgacha bo‘lgan barcha bosqichlar yagona tizim sifatida boshqarilmoqda [2]. Natijada resurslardan foydalanish samaradorligi oshib, chiqindilarni poligonlarga yuborish hajmi sezilarli darajada qisqargan [3]. Germaniya, Niderlandiya, Shvetsiya va Fransiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyotning muvaffaqiyati kuchli normativ-huquqiy baza va iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlariga bog‘liq. Ushbu mamlakatlarda ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan javobgarligi tamoyili joriy etilgan bo‘lib, korxonalar mahsulotning butun hayotiy sikli davomida ekologik mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi [4]. Bu esa ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish hamda qayta foydalanish tizimini kengaytirishga xizmat qilmoqda [5]. Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, Yevropa Ittifoqida chiqindilarni alohida yig‘ish tizimi va zamonaviy qayta ishlash infratuzilmasi sirkulyar iqtisodiyotning asosiy tayanch omili hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida resurs oqimlarini monitoring qilish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga va energiya sarfini kamaytirishga imkon bermoqda [6]. Iqtisodiy natijalar nuqtayi nazaridan qaralganda, sirkulyar iqtisodiyot modeli yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsion biznes modellarni shakllantirish hamda yashil investitsiyalar hajmini oshirishga xizmat qilmoqda. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, resurs samaradorligini oshirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi [7].

Yevropa Ittifoqi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sirkulyar iqtisodiyot rivojlanishining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

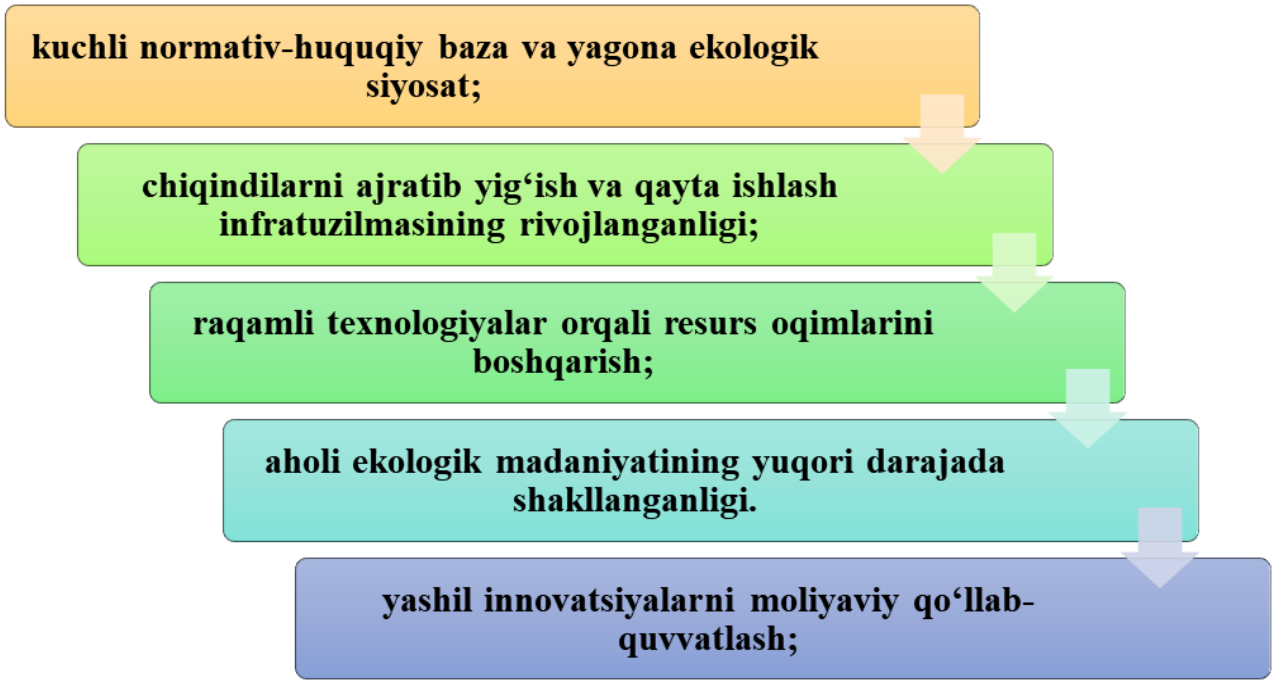

1-rasm. Yevropa Ittifoqi tajribasida sirkulyar iqtisodiyot rivojlanishining asosiy omillari

O‘zbekiston sharoiti bilan qiyosiy tahlil natijalari mamlakatda sirkulyar iqtisodiyot elementlari shakllanib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda ekologik boshqaruv tizimini kuchaytirish zarurati mavjud. Yevropa Ittifoqi tajribasi milliy iqtisodiyotda chiqindilarni iqtisodiy resurs sifatida baholash, yashil investitsiyalarni jalb etish va ishlab chiqaruvchilarning ekologik javobgarligini oshirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin [8]. Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlil natijalari sirkulyar iqtisodiyot modeli barqaror iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlovchi samarali mexanizm ekanligini tasdiqlaydi hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasini milliy iqtisodiy siyosatga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi [3].

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sirkulyar iqtisodiyot modeli Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish hamda ekologik muammolarni kamaytirishda samarali iqtisodiy mexanizm sifatida shakllangan [1]. Ushbu model ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarini yopiq sikl asosida tashkil etish orqali chiqindilar hajmini kamaytirish, resurs samaradorligini oshirish hamda iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini rag‘batlantirishga xizmat qilmoqda [2]. Tahlillar shuni tasdiqladiki, Yevropa Ittifoqida sirkulyar iqtisodiyot muvaffaqiyati bir nechta muhim omillar bilan izohlanadi: kuchli normativ-huquqiy baza, davlat tomonidan iqtisodiy rag‘batlantirish choralarining mavjudligi, yashil texnologiyalarni keng joriy etish hamda aholining ekologik madaniyatining yuqori darajada shakllanganligi [3]. Ayniqsa, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan javobgarligi tamoyili amaliy samaradorlikni oshirgan [4].

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan qiyosiy tahlil natijalari mamlakatda sirkulyar iqtisodiyotga o‘tish uchun zarur institutsional va strategik asoslar shakllanayotganini ko‘rsatadi. Biroq qayta ishlash infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, innovatsion texnologiyalar ulushining pastligi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurati

mavjud [5]. Shu munosabat bilan quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

a) sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyalariga tizimli ravishda integratsiya qilish;

b) chiqindilarni alohida yig‘ish va qayta ishlash infratuzilmasini hududlar kesimida rivojlantirish;

c) yashil texnologiyalarni joriy etayotgan korxonalarni soliq va moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlarini kengaytirish;

d) ishlab chiqaruvchilarning kengaytirilgan ekologik javobgarligi tizimini bosqichma-bosqich joriy etish;

e) ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion startaplarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash;

f) aholining ekologik madaniyatini oshirishga qaratilgan ta’lim va targ‘ibot dasturlarini kengaytirish.

Umuman olganda, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tajribasi sirkulyar iqtisodiyotga o‘tish uzoq muddatli strategik yondashuvni talab etishini ko‘rsatadi. Ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash hamda yashil iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o‘tish imkonini beradi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the Circular Economy: An Analysis of 114 Definitions // Resources, Conservation and Recycling. – 2017. – Vol.127. – P.221–232.
2. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. – London: EMF Publishing, 2013.
3. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N., Hultink E. The Circular Economy – A New Sustainability Paradigm? // Journal of Cleaner Production. – 2017. – Vol.143. – P.757–768.
4. European Commission. Circular Economy Action Plan: For a Cleaner and More Competitive Europe. – Brussels, 2020.
5. European Commission. Closing the Loop – An EU Action Plan for the Circular Economy. – Brussels, 2015.
6. Stahel W.R. The Circular Economy: A User’s Guide. – London: Routledge, 2019.
7. OECD. Resource Efficiency and Circular Economy. – Paris: OECD Publishing, 2019.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2019.
9. Maxmudov N.M. Narzullayev E.Sh. Atrof-muhitni muhofaza qilishga asoslangan ijtimoiy tadbirkorlikning tarkibiy tuzilishi va uning o’ziga xos hususiyatlari // Journal of Innovations in Social Sciences Volume 1 | Issue 4 (Oct 2021) B-58-65